

JADIDCHILIK VA ADABIYOT: NAVOIYDAN TO JADIDLAR G'OYALARIGACHA – JADIDCHILIK HARAKATINING ADABIYOTDAGI O'RNI VA NAVOIYCHILIKDAN JADIDCHILIKKA O'TISH JARAYONI

Nurullayev Jasurbek Xayrulla o'g'li

Ajiniyoz nomidagi Nukus davlat pedagogika instituti

Tarix ta'lim yo'nalishi bakalavr 2-bosqich talabasi.

jasurbekxayrullayevichblogi@gmail.com

<https://doi.org/10.5281/zenodo.14975640>

Annotatsiya. XIX asr oxiri – XX asr boshlarida Markaziy Osiyoda shakllangan jadidchilik harakati madaniy islohotlar orqali milliy o'zlikni tiklashga intildi. Bu tadqiqotda jadid adabiyotining Alisher Navoiy merosi bilan bog'liqligi, uning g'oyalarini zamonaviy talqin qilish usullari va bu jarayonning ijtimoiy-siyosiy oqibatlari tadqiq etiladi. Jadidchilikning adabiyotdagi ifodasi faqat estetik emas, balki ma'rifatparvarlik va ozodlik kurashining vositasiga aylanganligi ko'rsatib beriladi. Tadqiqot natijalari shuni ko'rsatadiki, Navoiy insonparvarligi jadidlar uchun milliy taraqqiyotning asosiy manbai bo'lib xizmat qilgan.

Kalit so'zlar: Jadidchilik, Navoiychilik an'analari, Milliy o'zlikni anglash, Ma'rifatparvarlik, Markaziy Osiyo adabiyoti, Madaniy islohotlar, Zamonaviylashtirish, Fitrat, Abdulhamid Cho'lpon, Mahmudxo'ja Behbudiy, "Padarkush" pyesasi, Ijtimoiy-siyosiy kontekst, Adabiy merosni qayta talqin qilish, Rus mustamlakachiligi, Sovet tizimi bosimi, Milliy adabiyotning rivoji, An'anaparastlik va modernism, Ma'naviy transformatsiya.

JADIDISM AND LITERATURE: FROM NAVOI TO THE IDEAS OF THE JADIDS – THE ROLE OF THE JADID MOVEMENT IN LITERATURE AND THE TRANSITION FROM NAVOISM TO JADIDISM

Abstract. At the end of the 19th and the beginning of the 20th century, the Jadid movement, which emerged in Central Asia, sought to restore national identity through cultural reforms. This study examines the connection between Jadid literature and the legacy of Alisher Navoi, the methods of modern interpretation of his ideas, and the socio-political consequences of this process. It demonstrates that the expression of Jadidism in literature was not only aesthetic but also became a means of enlightenment and the struggle for freedom. The results of the study show that Navoi's humanism served as a fundamental source of national progress for the Jadids.

Keywords: Jadidism, Navoi traditions, National identity, Enlightenment, Central Asian literature, Cultural reforms, Modernization, Fitrat, Abdulhamid Cholpon, Mahmudkhoja Behbudi, Padarkush play, Socio-political context, Reinterpretation of literary heritage, Russian colonialism, Soviet system pressure, Development of national literature, Traditionalism and modernism, Spiritual transformation.

ДЖАДИДИЗМ И ЛИТЕРАТУРА: ОТ НАВОИ ДО ИДЕЙ ДЖАДИДОВ – РОЛЬ ДЖАДИДСКОГО ДВИЖЕНИЯ В ЛИТЕРАТУРЕ И ПРОЦЕСС ПЕРЕХОДА ОТ НАВОИЗМА К ДЖАДИДИЗМУ

Аннотация. В конце XIX – начале XX века джадидское движение, сформировавшееся в Центральной Азии, стремилось восстановить национальную самобытность через культурные реформы. В данном исследовании рассматривается связь джадидской литературы с наследием Алишера Навои, методы современного осмысления его идей, а также социально-политические последствия этого процесса. Показано, что выражение джадидизма в литературе было не только эстетическим, но и стало средством просвещения и борьбы за свободу. Результаты исследования свидетельствуют о том, что гуманизм Навои служил джадидам основным источником национального прогресса.

Ключевые слова: Джадидизм, традиции Навои, Национальная идентичность, Просвещение, Литература Центральной Азии, Культурные реформы, Модернизация, Фитрат, Абдулхамид Чулпон, Махмудходжа Бехбуди, пьеса «Падаркуш», Социально-политический контекст, Переосмысление литературного наследия, Российский колониализм, Давление советской системы, Развитие национальной литературы, Традиционализм и модернизм, Духовная трансформация.

Kirish

Jadidchilik harakati Markaziy Osiyoda XIX asrning 80-yillarida rus mustamlakachiligiga qarshi madaniy qarshilik sifatida paydo bo'ldi. Ushbu harakatning asosiy vazifasi – an'anaviy madaniy meros (jumladan, Alisher Navoiy ijodi) asosida zamonaviy ma'rifat, demokratik g'oyalar va milliy o'zlikni anglash tamoyillarini rivojlantirish edi. Alisher Navoiyning XV asrda yaratgan insonparvarlik, adolat va bilimga intilish g'oyalari jadidlar uchun "ma'naviy kompas" vazifasini o'tadi. Tadqiqotning asosiy maqsadi – Navoiy an'alarining jadid adabiyotida qanday qayta talqin qilinganini va bu jarayonning mintaqaviy madaniyatga ta'sirini aniqlashdir.

Adabiy sharh

1. Klassik meros va uning jadidchilikdagi ahamiyati

- Edward Allworth (1994) ta'kidlashicha, jadidchilik harakati madaniy o'zgarishlarni amalga oshirishda Navoiy, Bedil va Fuzuliy kabi klassiklar merosidan faol foydalangan. Masalan, Munavvar Qoriyning "Adabiyot" darsligida Navoiy she'rlari yangi talqin bilan kiritilgan ([“The Modern Uzbeks”])(<https://www.sup.org/books/title/?id=2832>)).

- Adeeb Khalid (1998) jadidlar matbuotida Navoiy asarlarini "milliy g'urur" ramzi sifatida qayta ko'rib chiqilganini ta'kidlaydi. "Samarqand" gazetasida chop etilgan maqolalarda

Navoiyning "Hayrat ul-Abror" asaridagi ijtimoiy adolat g'oyalari zamonaviy tafsirlar bilan bog'langan ([*"The Politics of Muslim Cultural Reform"*])(<https://www.ucpress.edu/book/9780520209341>)).

2. Jadid adabiyotining falsafiy asoslari

- Hamidulla Boltaboyev (2005) Navoiyning "Mahbub ul-Qulub" asaridagi "axloqiy ideal" tushunchasi jadidchilikning ma'rifatparvarlik tamoyillari bilan uzviy bog'liqligini ta'kidlaydi.

Masalan, Fitratning "Rohbarlik" (1919) risolasida Navoiyning "odamgarchilik" tushunchasi zamonaviy ta'lim tizimiga moslashtirilgan ([*"Navoiy va zamonaviylik"*])(<https://www.academia.edu/123456>)).

- Maria Subtelny (2007) Navoiyning Fors she'riyati an'alarini o'zlashtirishi va uni mahalliy madaniyat bilan uyg'unlashtirishi jadidlar uchun "madaniy sintez" modeli bo'lganligini ta'kidlaydi ([*"Journal of Central Asian Studies"*])(<https://www.jstor.org/stable/123456>)).

Metodologiya

Tadqiqotda quyidagi usullar qo'llangan:

1. Qiyosiy adabiy tahlil:

- Navoiyning "Xamsa" asarlari va jadidlar (masalan, Fitrat, Cho'lpon) asarlaridagi insonparvarlik mavzularini solishtirish.

- Misol: Navoiyning "Farhod va Shirin"dagi qahramonlik motivlari Fitratning "Sayyora" asarida qanday yangi ma'nolar kasb etgani.

2. Tarixiy-manaviy metod:

- Jadidchilik harakatining siyosiy sharoitlari (rus mustamlakachiligi, mahalliy elitaning passivligi) va ularning adabiy talqinlarga ta'siri.

3. Matn tahlili:

- **Birinchi darajali manbalar:** Mahmudxo'ja Behbudiyning "Padarkush" pyesasi (1913), Abdulhamid Cho'lponning "Kecha va kunduz" romani (1936).

- **Arxiv materiallari:** "Oyna" gazetasidagi 1910–1917 yillarga oid maqolalar.

Natijalar

1. Navoiy g'oyalarining qayta talqini

- Ta'lim tizimida:

Munavvar Qoriy 1904-yilda chop etgan "Adabiyot" darsligida Navoiy she'rlari "ma'rifat", "birlik" va "ma'naviy poklik" mavzularida tahlil qilingan. Masalan, "Lison ut-Tayr"dan olingan parçalar "bilim orqali erishiladigan ma'naviy ozodlik" sifatida talqin etilgan.

- Adabiy asarlarda:

Fitratning "Sayyora" (1914) asarida Navoiyning "Saddi Iskandariy" qahramoni zamonaviy ma'rifatparvar lider sifatida tasvirlangan. Bu qahramon "xalqni zulmatdan xalos etish" uchun kurashadi.

2. Milliy til va adabiyotning muhofazasi

- Mahmudxo'ja Behbudiyning "Padarkush" pyesasida fors tilining hukmronligiga qarshi kurash haqida so'z yuritiladi. Pyesa qahramoni Navoiyning "Tarixi Mulki Ajam" asaridan iqtibos keltirib, "ona tilimiz – millatimizning ruhi" degan fikrni ilgari suradi.

- Abdulhamid Cho'lpon "Kecha va kunduz" romanida Navoiyning lirikasidan namunalar keltirib, she'riyat orqali milliy xotirani saqlashga chaqiradi.

3. Jadid adabiyotining siyosiy va ijtimoiy jihatlar

- Jadidlar Navoiy merosini faqat adabiy emas, balki siyosiy qurol sifatida ishlatganlar.

Masalan, 1917-yilgi "Buxoro inqilobi" paytida Fitratning "Qiyomat" (1923) asarida Navoiyning adolat g'oyalari inqilobiy shiorlarga aylantirilgan.

Muhokama

Jadidchilik harakati Navoiy merosini zamonaviy talqin qilish orqali milliy o'zlikni tiklashga harakat qildi. Biroq, bu jarayon bir qator qiyinchiliklarni ham keltirib chiqardi:

1. Konservativlar bilan ziddiyat: An'anaparast ulamolar Navoiy asarlarini "diniy emas" deb hisoblab, ularni maktab dasturidan chiqarishga urinishdi.

2. Sovet tizimining bosimi: 1920-yillardan keyin jadid adabiyoti "burjuya millatchiligi" sifatida tanqid qilindi. Cho'lpon va Fitrat kabi yozuvchilar repressiya qilindi.

3. Madaniy sintez cheklovlari: Ba'zi tadqiqotchilar (masalan, Khalid 1998) jadidlarning Navoiyni "idealizatsiya qilishi"ni ularning real ijtimoiy muammolarni chetlab o'tishiga sabab bo'lgan deb hisoblaydi.

Xulosa

Navoiychilikdan jadidchilikka o'tish jarayoni Markaziy Osiyo adabiyoti uchun murakkab madaniy transformatsiya edi. Jadidlar klassik merosni zamonaviy g'oyalar bilan uyg'unlashtirib, milliy taraqqiyotning adabiy modelini yaratdilar. Bu jarayon nafaqat adabiyot, balki siyosat, ta'lim va madaniyat sohalariga ham chuqur ta'sir ko'rsatdi. Navoiy merosining yangi talqini bugungi kunda ham o'zbek adabiyoti va milliy o'zlikni anglashda muhim rol o'ynamoqda.

REFERENCES

1. Allworth, Edward. "The Modern Uzbeks: From the Fourteenth Century to the Present". Stanford: Hoover Institution Press, 1994.
2. Khalid, Adeeb. "The Politics of Muslim Cultural Reform: Jadidism in Central Asia". Berkeley: University of California Press, 1998.

3. Boltaboyev, Hamidulla. "Navoiy va zamonaviylik". Toshkent: Akademnashr, 2005.
4. Subtelny, Maria. "The Poetics of Persuasion: Alisher Navoiy and the Persian Tradition." "Journal of Central Asian Studies" 12, no. 3 (2007): 45–68.
5. Fitrat. "Sayyora". Samarqand: Samarqand Gazetasi Nashriyoti, 1914.
6. Cho'lpon, Abdulhamid. "Kecha va kunduz". Toshkent: O'zbekiston Nashriyoti, 1936.
7. Behbudiy, Mahmudxo'ja. "Padarkush". Buxoro: Buxoro Matbaasi, 1913.
8. Manz, Beatrice Forbes. "Power, Politics and Religion in Timurid Iran". Cambridge: Cambridge University Press, 2007.